

PSIXIK JARAYONLARNING ZAMONAVIY EKSPERIMENTAL TADQIQOTLARI

Zuxurova Shoxida Barotovna

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti magistranti.

***Annotatsiya:** Maqolada oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak psixologlar mustaqil ishlash jarayoniga tayyorlashda ularning intellektual qobiliyatlarini qo'llash bilan bog'liq bo'lgan psixik jarayonlarning zamonaviy eksperimental metodlari ba'zi jihatlari mazmun mohiyati yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** eksperiment, globallashuv, innovatsion, metod, oreintatsiya, endogen, model, motiv, kognitiv, intellekt, korrelyatsiya, qobiliyat, neyropsixologiya, patologiya senso-motor analiz, sintez, korteks, dinamika, anomaliya.*

Hozirgi globallashuv davrida fan va texnika jadal suratda rivojlanib bormoqda, bu esa jamiyat hayotining barcha sohalariga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bu o'z navbatida ilm-fanning yanada taraqqiy etishini taqozo etadi. "Globallashuv sharoitida mamlakatning innovatsion rivojlantirish salohiyati raqobatbardoshlikning hal qiluvchi omillaridan biriga aylangan bir paytda aholining yuqori bilim darajasi mamlakatga o'zini jamiyatga daxldor".

Zamonaviy eksperimental tadqiqotlar fazoviy orientatsiya vazifasini bajarishda ongli va ongsiz endogen jarayonlarning rolini o'rganishga qaratilgan. Zamonaviy eksperimental tadqiqotning maqsadi endogen omillarning ta'sirini o'rganishdir- ehtimollik taxminlari va xabardorlik darajasi topshiriq shartlari haqida- fazoviy yo'nalish bo'yicha vizual muammolarni hal qilish yo'naltirilgan. Eksperimental psixologiyaning vazifalari:

1. Psixologiya fanida eksperiment o'tkazishning qonunlari, tartibi va tamoyillari bilan tanishtirishdan iborat.

2. Turli metodikalar yordamida shaxsning psixik jarayonlari, holatlari va psixomotor rivojlanishini o'rganishdir¹⁴.

¹⁴ Z.Nishonova, D. Qarshiyeva. Eksperimental psixologiya. T., «Fan va texnologiya», 2007,92 bet.

Zamonaviy kognitiv psixologiyada bunday vazifalar idrok etish, hushyorlik va qaror qabul qilish jarayonlarini o'rganish uchun qulay modeldir. Bunday muammolarni hal qilish samaradorligi ikkala obyekt omillari bilan belgilanadi, rag'batlantirish xususiyatlari va subyektiv omillar bilan bog'liq, masalan kuzatuvchining individual psixologik xususiyatlari, motivlari, munosabatlari, strategiyalari va uslublari sifatida qaraladi.

Tadqiqot atrof-muhitni, voqelikni bilishning stixiyali shakllaridan farqli ilmiy metodga tayanadi. Uning amalga oshirilishi tadqiqot maqsadi va vositalari (metodologiyasi, nuqtayi nazar, metod va metodikalar)ni anglash va qayd etishni ko'zda tutadi. Shartli tarzda tadqiqotni empirik va nazariy turlarga ajratish mumkin, odatda, ko'pchilik tadqiqotlar nazariy-empirik xarakterda bo'ladi. Har qanday tadqiqot alohida emas, yaxlit, bir butun ilmiy dastur chegaralarida yoki ilmiy yo'nalishni rivojlantirish maqsadlarida amalga oshiriladi. Shaxsning miyaning morfo-funksional holati aniqlashda, buzilishlar malakali va yuqori aqliy funktsiyalar markaziy nerv sistemasining holatining miqdoriy xarakteristikalarini aniqlashda va ular miyaning ma'lum sohalari bilan lokal ravishda korrelyatsiya qilishda neyropsixologik diagnostikaning (neyropsixologik tekshiruv)maxsus texnika va testlar yordamida psixik jarayonlarni o'rganish mumkin. Bundan tashqari, bir yoki bir nechta omillarning bir yoki boshqa buzilishi, aqliy jarayonlarni amalga oshirish darajasi va patologik jarayonning lateralizatsiyasi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan markaziy nerv sistemasining buzilishining yaxlit sindromini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, neyropsixologik diagnostika vaqtida psixik funktsiyaning shikastlangan va buzilmagan qismlari aniqlanadi. Tashxisdan so'ng, patologiya yoki nuqsonlar aniqlanganda, neyropsixologik tuzatish amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtda ko'pchilik rus neyropsixologlari insonning yuqori aqliy funktsiyalarining holatini tashxislash uchun A. R. Luriyaning neyropsixologik testlar va stimulyatorlar bazasidan foydalanadilar. A. R. Luriya o'zining "Yuqori kortikal funktsiyalar va ularning mahalliy lezyonlarida buzilishlari" asarida miyaning mahalliy lezyonlarida tadqiqot vazifalarini ta'kidladi. Asosiy vazifa - muayyan funktsiyalardagi

o'zgarishlarning umumiy rasmini tavsiflash natijasida asosiy nuqsonni aniqlash, shuningdek, asosiy nuqsondan ikkilamchi tizimli kasalliklarni chiqarish. Tekshiruv davomida simptomning tuzilishi va asosini aniqlab olish kerak, bu faqat bemorni o'rganishning eksperimental psixologik usullari bilan bo'lishi mumkin. Psixolog boshqa barcha jarayonlardan aqliy jihatdan mavhumlanib, uni qiziqtiradigan faqat muhim jarayonni ajratib ko'rsatadi va uni o'rganish maxsus tashkil etilgan sharoitlarda amalga oshiriladi. Sindromni aniq aniqlash uchun eshitish, vizual, sensomotor analiz va sintez, fikrlash, nutq, xotira va boshqa aqliy funktsiyalarni o'rganishni o'z ichiga olgan keng ko'lamli testlar seriyasiga ega bo'lish kerak¹⁵.

Neyropsixologik diagnostika turlari

Topikal diagnostika - neyropsixologiyada keng qo'llaniladi. Mahalliy diagnostika vaqtida ma'lum bir lokalizatsiyani aniqlash mumkin, ya'ni lezyonning joylashishini va markaziy asab tizimining zararlanish darajasini (miyaning korteks yoki subkortikal tuzilmalari darajasida) aniqlash mumkin. A. R. Luriya topikal diagnostikaga katta hissa qo'shdi. U deyarli 96% hollarda lezyonning to'g'ri joylashishini aniqlay oldi. Hozirgi vaqtda bemorni tekshirishda kasallik tarixida neyroimaging ma'lumotlarini va neyropsixologning xulosasini ko'rsatish odatiy holdir.

Funksional diagnostika - neyropsixologik rehabilitatsiya yoki farmakologik davolash dinamikasida psixik funktsiyalardagi o'zgarishlarni kuzatadi. Funksional diagnostika uchun turli xil ogohlantiruvchi materiallar talab qilinadi, chunki diagnostika jarayonida o'rganish istisno qilinmaydi.

Individual tipologik diagnostika - ushbu diagnostika jarayonida normal sharoitlarda aqliy funktsiyalarni miya tashkil etishdagi individual farqlarga e'tibor beriladi. Ayniqsa, xavf guruhlari (masalan, maktabda o'qishning dastlabki bosqichlarida yozish, o'qish va hisoblashni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladigan chap qo'l bolalar) alohida qiziqish uyg'otadi.

¹⁵ СОВРЕМЕННАЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ Том 2. В. А. Барабанщикова

Rivojlanish anomaliyalarining diagnostikasi - bu rivojlanishda nuqsonlari bo'lgan bolalarda aqliy funktsiyalarning xususiyatlarini neyropsikologik diagnostika qilishdir. Bunday tashxisni amalga oshirish uchun neyropsixologga bolalarda rivojlanish psixologiyasi, fiziologiyasi va markaziy asab tizimining anatomiyasi bo'yicha maxsus bilim kerak. Maxsus moslashish va diagnostika usullarini tanlash talab etiladi. Ushbu diagnostika protsedurasi ko'pincha o'quv eksperimentini o'z ichiga oladi¹⁶.

Neyropsixologik tekshirish usullari.

Diagnostika paytida (neyropsixologik testlarni o'tkazish, diagnostika monitoringi) buzilishlarning turli belgilari aniqlanishi mumkin. Ular birlamchi, ikkilamchi va uchinchi darajali deb tasniflanadi. Birlamchi alomatlar psixik funktsiyaning aloqasi yo'qolganda paydo bo'ladi, ikkilamchi alomatlar esa bu nuqsonning bir yoki bir nechta aqliy funktsiyalarga ta'sirini aks ettiradi. Uchinchi darajali alomatlar kompensatsiya jarayonlari natijasida miyaning qayta tuzilishida ifodalanadi.

T.V Axutininaning "Bolalarning nutq buzishlarini neyropsixologik diagnostikasi".

Monreal Kognitiv Baholash (MoCA) kognitiv buzilishlar uchun keng qo'llaniladigan skrining baholash metodikasidir, 1996 yilda Kvebekning Monreal shahrida Ziad Nasreddin tomonidan yaratilgan. O'lchov yengil kognitiv buzilish sharoitida tasdiqlangan va keyinchalik shkala boshqa klinik maqsadlarda ishlatilgan. Qisqa-ruhiy holatni aniqlash testi - bu mumkin bo'lgan kognitiv buzilishlarni, xususan, demansni tekshirish uchun ishlatiladigan 30 ta elementdan iborat qisqa so'rovnomma. Kasallikning rivojlanishi paytida yoki terapiya natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlarni baholash uchun ham qo'llaniladi.

Shkala 1975-yilda ishlab chiqilgan. Keyingi yillarda unga o'zgartirishlar kiritildi. Test odatda taxminan 10 daqiqa davom etadi va qisqacha insonning arifmetik qobiliyati, xotirasi va makon va vaqtdagi orientatsiyasini baholaydi. Baholash natijalari individual kasalliklarga xos emas.

¹⁶ Методы нейropsixологического обследования детей/ Под общей редакцией Т. В. Ахутиной — 2016

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Z.Nishonova, D. Qarshiyeva. Eksperimental psixologiya. T., «Fan va texnologiya», 2007,92 bet.
2. СОВРЕМЕННАЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ Том 2. В. А. Барабанщикова
3. Балашова Е. Ю., Ковязина М. С. Нейропсихологическая диагностика в вопросах и ответах. — 2012.
4. Методы нейропсихологического обследования детей/ Под общей редакцией Т. В. Ахутиной — 2016.
5. Ахутина Т. В., Пылаева Н. М. Преодоление трудностей учения: нейропсихологический подход //СПб.: Питер. — 2008
6. *Folstein M. F., Folstein S. E., McHugh P. R.* "Mini-mental state". A practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician (англ.) // Journal of psychiatric research : journal. — 1975. — Vol. 12, no. 3. — P. 189—198.